

Никита СТРУВЕ

ШЛЮБ ЯК ПРОРОЧЕ СЛУЖІННЯ

Я заявив тему своєї доповіді “Шлюб як пророче служіння”, а потім мовчки вжахнувся через таке зухвальство вживати найвідповідальніше слово “пророче”, до якого завжди треба ставитися з великою цнотливістю. Але, так би мовити “голосне звучання” цього заголовка спало мені на думку з висоти християнського вчення про шлюб, особливо – на тлі кризи, якої зазнає інститут шлюбу в нашому максимально секуляризованому столітті, у суспільстві. І ще невідомо, чи вже досягнуто межі секуляризації! У цьому розумінні постатеїстичне суспільство колишніх комуністичних країн, де понад півстоліття Бога витіснили із свідомості людей, і наше, західне, загалом, не багато чим відрізняються одне від одного. Вони не надто відрізняються за невіглаством мас у релігійному питанні. Коли я згадую про маси, звичайно, маю на увазі студентські маси, оскільки тривалий час займався викладацькою діяльністю і з певним жахом спостерігав, як зростає невігластво у релігійному питанні у середовищі західних студентів і студенток, у яких згадування про апостола Павла викликає крайній подив: а хто ж це такий? За рівнем невігластва у питаннях релігії, розхитаності вікових моральних засад (звісно, не варто ідеалізувати вікові моральні засади – у них було багато фарисейства, – але все ж таки вони мали вигляд, були моральними), за показниками розлучень (у Паризькому окрузі десять років тому третина шлюбів закінчувалися розлученнями, нині – це вже половина) дані збігаються з тими, що ми зустрічаємо стосовно Росії, України – у посткомуністичних країнах.

І ось мені видалось, що християнський шлюб має “пророчий” характер саме в тому розумінні, що він сьогодні провіщає більше, ніж будь-коли. Насправді, він завжди вирізнявся таким характером, але нині, у нашій надзвичайній реальності, можливо, це ще помітніше.

У свій час чернецтво, коли воно з'явилося й поширилося у І ст., було пророчим інститутом. Хоча воно існувало й існує, як певна релігійна категорія майже у всіх релігіях, але саме в історії Християнської Церкви чернецтво мало якраз пророчий характер. Такий суспільний інститут, як шлюб, не міг ним вирізнятися, проте в наш час він, якраз і починає набувати такого характеру. Радикальна переміна почалась на Сході в комуністичних країнах у зв'язку з перемогою революції та марксистської ідеології. Потім вона розпливалась по Європі із півночі, зі Швеції, де запанувала гедоністична форма тоталізованого капіталізму. І там, і тут вона супроводжувалася або прямим запереченням релігійного начала у шлюбі, або його максимальним послабленням. Згодом з'явилися технічні причини. Ми не можемо називати їх зовсім негативними, але вони прискорили й полегшили зміни у моральних поняттях (я маю на увазі масове поширення майже зовсім нешкідливих протизаплідних засобів, котрі дозволяли цілком роз'єднати статеве життя і призначення цього життя).

Соціалістична ідеологія принципово підривала або руйнувала сім'ю, принаймні напочатку. Енгельс вважав, що одношлюбність виникла від бажання від'єднатися і, розмножившись, передати багатство своїм нащадкам. І в марксистській перспективі діти належали не стільки батькам, скільки суспільству, тобто, зрештою, суспільству. Будь-яка радикальна революція спочатку вивільняє людину від запроваджених суспільством чи нею самою обмежень. У перші роки Жовтневої революції легше було розлучитися, аніж поміняти квартиру. Але поступово держава прибирає до своїх рук приватне життя громадян і намагається його відрегулювати. Узагалі, питання шлюбу, кохання, сім'ї не були передбачені марксистською ідеологією, вони належали до тих широких сфер людської життєдіяльності, про які марксизм і не задумувався. Єдине, до чого могла прийти цілком соціалістична організована держава – це до регуляції любовних стосунків. Кохання за талонами у визначений владою час, було майстерно зображено Євгенієм Замятіним у романі “Ми”. Це, звісно, чиста антиутопія. Найближче до цього карикатурного ідеалу підійшов марксистський Китай в роки культурної революції, повноцінно визначивши обов'язковий вік для шлюбу: 27 років – для чоловіків, 25 – для жінок, і суворо заборонив будь-які статеві

стосунки до визначеного віку. Ця витівка, що мала не тільки ідеологічні причини, а й бажання обмежити народжуваність у перенаселеній країні, природно виявилася нездійсненою.

На Заході вивільнення моральних засад відбулося мирним шляхом. Багато в чому до цього спричинилося фрейдівське вчення, точніше, його сприйняття. Сам Фрейд дотримувався вірності у подружньому житті, був добрим сім'янином, але його праці – пояснення усіх психічних і, головне, психопатологічних станів проблемами сексу – спричинили свій вплив. Культ тіла, тілесного задоволення, включення сексу в ряд таксигічних об'єктів, можливість безкарності за наслідки і призвели до загострення кризи. Але і в сучасного суспільства, як колись і в марксизму, немає своєї філософії статі і шлюбу. І це незважаючи на те, що християнство й до цього часу може видатись світові застарілим, відсталим. Це залежить, певною мірою, від тієї мови, яку ми вживатимемо, розмовляючи зі світом. Тільки у християнстві ми знаходимо струнку й надихаюче поняття про статі і про шлюб. І тут, ясна річ, треба мати на увазі, що християнське одкровення, християнське благовістя гранично антиномічне. Антиномічне саме по собі слово Боголюдина. Учора Сергій Сергійович Аверинцев говорив, яке складне поняття – слово Богородиця. Християнство антиномічне і майже у всіх деталях і, в першу чергу, – в ученні про шлюб. Ми знаємо, Христос вимагав од учнів, котрі бажали слідувати за Ним, полишити все: “Полишити матір свою і дружину, і дітей, і братів, і сестер, і життя своє. Той, хто цього не зробить, не може бути учнем”. Але, з іншого боку, ми також знаємо, що перше чудо Христове здійснене на шлюбному бенкеті. Перетворення води на вино є, безумовно, таємничий знак перетворення природності шлюбу на іншу, вищу вірність. І навіть в останній бесіді з учнями Христос говорить про радість матері.

У своїх словах Христос підносить одношлюбність в абсолют. Згадаймо: перелюбство засуджується, навіть якщо воно не здійснене. Будь-хто, котрий дивиться на жінку із хтивістю, вже перелюбствує з нею у серці своєму. Але й навпаки, це згадувалося сьогодні з приводу самаритянки: жінку, звинувачену у перелюбстві, за Мойсеевим законом засуджену до страти, Христос не осудив, відпустив, пробачив. Маємо ми і в цих, здавалося б, протиріччях усю широту християнського благовістя і ставлення до життя. З одного боку, граничну чистоту і

цілісність, з другого – граничну можливість прощення до тих, хто цю доскональність, цілісність порушує, тобто граничне всепрощення і до всіх нас. І нам якимось чином необхідно між цими двома полюсами знаходити своє завдання життя, свої можливості, враховувати свої сили.

У апостола Павла та ж антиномічність: сам він був, як відомо, не одружений, радив (шоправда, не настійливо) наслідувати його приклад, але, водночас, возвеличив шлюб – поєднання чоловіка і дружини – в єдину плоть до найвищого ідеалу, до справжньої сакралізації, уподібнивши таїнство шлюбу, як ми знаємо, до найвищого поєднання, доступного на землі союзу любові і любові до Христа й Церкви. “Дружини – коріться своїм чоловікам, як Господеві, – бо чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви... Чоловіки, – любіть своїх дружин, як і Христос полюбив Церкву, і віддав за неї Себе...” (Еф. 5: 22, 25). Слова ці породжують тепер уже в наші дні безплідні суперечки про підкорення дружин чоловікам, суперечки, і навіть, у деяких випадках, обурення, докори, розцінюючи їх як запровадження певної нерівноправності або привнесення певного елемента зла в подружнє життя. Новизна і глибина цих слів апостола Павла зовсім не в понятті підкорення, традиційнішому в ті часи, аніж у наші дні. До того ж, це поняття вимагає своєрідної екзегези, аналогії провадилась між шлюбним союзом і єдністю між Христом і Церквою. І цілком очевидно, що ця єдність дає зовсім інакше, нове значення поняття підкорення, не формальне, а навіть якесь містичне, що певним чином саме це поняття скасовує. До речі, у тому ж посланні до Коринтян апостол Павло говорить: “Будь-якому чоловікові голова Христос, дружині голова чоловік, а Христу голова Бог”. Так що тут саме слово “голова” носить містичний характер, а не поняття влади, підкорення. Через п’ятдесят років після апостола Павла найвидатніший богослов і свідок Христа Ігнатій Богоносець повторить те ж саме визначення шлюбного життя, але тепер навіть без згадки про підкорення. У тому ж посланні до коринтян апостол Павло чітко визначив рівність у шлюбі між чоловіком та дружиною: “Дружина не володіє над тілом своїм, але чоловік; так же само й чоловік не володіє над тілом своїм, але дружина”. Тут уже не йдеться про якесь підкорення, а про обоїпільну, рівну відповідальність одне перед одним. Згода визначається саме у рівності, а не в підкоренні. У цих практичних

порадах тим, хто живе у шлюбi, i натяку немає на те, що шлюб зводиться до родового начала. “Не вхилийтесь одне від одного, хiба що дочасно за згодою, щоб бути в постi та молитвi, та й сходьтесь знову до купи, щоб вас сатана не спокушував вашим нестриманням”. Из цих слiв зрозумiло, що для апостола Павла статеве життя у шлюбi не пiдвладне аскезі саме по собi i не визначається ритмом дiтонародження чи родовим завданням. Тут хочеться навести дивовижно реалiстичнi коментарi Iвана Златоуста в його проповiдi на псалом п’ятдесятий. Він пiдхоплює слова апостола Павла й каже: “...багато хто з вас, маючи дружин чесних i чистих, від них відхилиються наперекiр їхнiм почуттям i бажанням, що може призвести цих дружин до перелюбства. Апостол Павло каже: нехай кожен користується своєю дружиною i йому не соромно. Це апостолу Павлу не соромно у словах Златоуста. Він приходить, сiдає на ложе, день i нiч затримує чоловіка i дружину, так їх поєднує i голосно кричить: не ухилийтесь одне від одного, хiба що за згодою. Бо там, де мир, там усiяке благо; де мир – там цнотливiсть процвітає, де чвари – там цнотливiсть вiдсiчена од свого корiння”. Як бачимо, нi апостол Павло iз властивим йому лаконiзмом, нi Златоуст iз притаманною йому красномовнiстю, не боялися торкатися питань статi. I саме не з негативної точки зору, а з позитивної. Як усе створене, статеве начало в людинi пiдвладне закону грiха, тобто злу розбрату, спотворення. “У грiховi народила мене мати моя...” – зiтхає псаломсiвець, поширюючи грiховнiсть на всю людську природу. Це не означає, що статеве начало само по собi погане чи грiховне.

Нехай сперечаються богослови, почастi схоласти, явилася стаття до чи пiсля грiхопадiння, одне безперечно: статеве начало – це одна iз великих складових сил в людській природi, i призначення його багатоманiтне. Зрозумiло, що бiологiчно – воно iнстинкт, який веде до розмноження роду, але це, водночас, уже й життя у спiвтворчостi з Богом. Воно також зачiпає й забарвлює всю сферу почуттiв од фiзiологiчної чуттєвостi з усiма її стадiями до пiзнавальної функцiї. Чiтко сказав Розанов: “Зв’язок Бога з Богом бiльший, нiж зв’язок розуму з Богом”. I цей вислiв Розанова вимагає, безперечно, осмислення, однак він, водночас, i безперечний, враховуючи, наскiльки ум може бути грiховним у своїй обмеженостi, у своїй зарозумiлостi, у своїй немiчностi. Статеве начало тодi грiховне, коли виокремлюється

із цілісності людини, стає автономним і через те розбещується. Але, зрозуміло, ще страшніше, коли воно абсолютизується так само страшно, коли абсолютизуються гроші або абсолютизується влада. За гостро цинічним словом Бомарше: "...займатися любов'ю в будь-який час – ось що відрізняє нас од інших звірів". Але і, навпаки, людина відрізняється од звірини здатністю підкорити свою стать, свій ерос вищим цінностям, включити його в цілісне завдання життя. Звичайно, говорити, що стать є зло – неправомірно, але, безумовно, статеве начало бере участь у тій чи іншій мірі в будь-якому порухові любові чи то до земних реалій, чи до небесних. Безстатева істота, якщо таке взагалі можливо, була б істотою без виду. Чернець відмовляється від шлюбного життя, але він безсилий відмовитися від статевого начала. Аскеза, утримання, прагнення до вищого, до небесного скеровують його і тим самим перетворюють. Але навіть в чернечих долях зберігається потреба або стремління уже не у статі, а в душі реалізувати себе, збутися в іншому. Згадаймо стосунки між святим Франциском Азиським і святою К'ярою, згадаймо кельтські монастирі, згадаймо Амвросія Оптинського і навіть преподобного Серафима Саровського. Не так само, але подібним чином закликаються християни до перетворення статі, еросу через шлюбне життя, через взаємне жіночне кохання. А справжнє кохання, і в цьому вся сила й істина християнського благовістя, тільки й може бути жіночним. Це питання виникало в різних доповідях і виступах Сергія Сергійовича Аверинцева про співвідношення шлюбного й чернечого шляху у християнстві. Але мені здається, що тут необхідно підкреслювати рівночинність цих двох шляхів. Немає нижчого або вищого шляху служіння, вони рівні, і про це, можливо, найкраще писав о. Сергій Булгаков у останніх главах другого тому своєї трилогії. Я дозволю собі його процитувати: "Незайманість і шлюб, як два шляхи чесноти із подоланням статі. В одному випадку шлюбною аскетикою (я сказав би, шлюбним творенням любові) і дітонародженням, а в другому – активним дотриманням незайманості, відмовою від статевого життя. Вони обидва не тільки існують у Церкві, але й повинні бути зрозумілі й сприйняті в їхньому антиномічному поєднанні. Ці останні, будучи протилежними, водночас доповнюють одне одне. Одностороннє утвердження і дія кожного із цих начал стають не просто односторонністю, а й ерессю. Як відомо і як бачимо,

читаючі святоотцівські творіння, шлюб не може принижувати цноту, але й цнота жодною мірою не може принижувати шлюб. Ми бачимо, що, згідно із християнським благовістям, любов є взаємний дар одне одному. Той, хто бере шлюб, віддає себе усього – свою душу, своє тіло, своє життя іншому. Він уже над ними, у певному розумінні, не владний, і одержує від іншого в дарунок – його життя, його тіло, його душу. Це саме вихід із себе, взаємне віддання одне одного, подібно до стосунків Христа і Церкви і вище”.

Як уже було сказано в інших доповідях, подібно до внутрітроїчних стосунків, творення любові і є зміст, мета і шлях шлюбу. Навіть якщо він залишається у родовому відношенні безплідним, через те його значення не зменшується. Природним чином взаємна жертвна любов виходить із покладеного на себе обов'язку спільної жертви двох – третьому, дитині. Про це було багато сказано сьогодні. Свідома відмова мати дітей – це, звичайно, гріх себелюбства, як і досить обмежене дітонародження. Але тут, як і в усіх особливостях шлюбного життя, не можуть бути узаконені якісь надто зовнішні приписи й визначення. Вони не можуть походити ні від духівника, ані від будь-яких осіб іззовні. Щедрість батьків може визначатися тільки ними самими, до того ж. за їхньою спільною згодою, по совісті.

Замикання в собі – небезпека для всіх, не тільки, скажімо, для бездітної пари, для неї воно навіть не таке небезпечне, оскільки бездітне подружжя може нести біль своєї бездітності.

Замикання у собі небезпечне і для чернечого шляху. Узагалі замикання у собі, тобто самотність, є головний гріх для людини, її атеїзм, відмова від завдання, даного Богом. Замикання в собі – одне із труднощів у шлюбному житті. Згадаймо крик французького письменника Андрео Віда: “Сім'ї, я вас ненавижу!” У цій ненависті до сім'ї винна, почасти, замкнутість. Замкнутість – небезпека і для общин, і для приходів, і взагалі для будь-якого малого товариства й малої Церкви. Сім'я, як і будь-яка община, стоїть перед подвійними труднощами: надто великою відкритістю, яка може її розмити. У надто великій відкритості присутній певний егоїзм. Ця відкрита закритість – споконвічна антиномія шлюбного і сімейного життя. Час од часу вона набуває різного ступеня єдності. Отець Сергій Булгаков вважав, що одношлюбність не означає, ніби духовна любов або дружба

можлива лише в одному-єдиному випадку. Навпаки, вона може бути різномірна й багатоманітна, але любов, поєднана зі статевим спілкуванням, повинна бути своєрідно єдиною. Водночас, о. Олександр Єльчанинов значно радикальніше ставився до необхідності єдності у шлюбі. “Справжнє кохання, – писав він, – це вина перед коханим за будь-яке задоволення, за будь-яке враження, пережите окремо, будь-яке приємне спілкування з благими людьми і навіть факт споживання їжі, приготованої чужими руками”. Ці два полярних приклади я наводжу як свідчення різноманітності підходів до головної заповіді одношлюбності на основі єдиної плоті. Така висота християнського шлюбу. (Можливо, це і є відповіддю на запитання, чому люди іноді бояться брати шлюб).

Але було б неправильним, дивлячись на все, що у світі відбувається і зважаючи на вимоги шлюбного життя, боятися, що шлюб може не вдатися. Навіть страшні показники, котрі я навів на початку – одне розлучення на два шлюби в нашому постхристиянському світі, можуть бути осмислені як не дуже зловісні. Якщо подивитися на ці цифри із позитивної точки зору, це означає, що 50% шлюбів усе ж таки зберігаються. І це при тому, що кількість людей воцерковлених, тобто тих, хто активно живе вірою і Церквою, як у посткомуністичних, так і в західних країнах, як відомо, не перевищує 5% усього населення. Так що, певною мірою, ми можемо бачити в цьому і позитивні моменти, й не піддаватися великому песимізму.

Людина покликана жертвувати собою у шлюбі повністю. У цьому зміст усіх виправдань дошлюбної чистоти, цнотливості. Ми повинні принести її не заради якихось відсторонених моральних начал і правил, а заради того (тієї), кому віддаємо себе у своїй цілісності. Вимога ця здається жорсткою, особливо в умовах розхристаних засад, але вона повинна все-таки залишатися як моральний ідеал поряд з іншими вимогами моральної чистоти і цнотливості, аж ніяк не завжди і не усіма виконуваними або не завжди виконуваними через обмеженість людських сил на шляху до досконалості. Але в цій конкретній вимозі, котру я згадав, ми маємо яскравий приклад її здійснення в особі нашого великого богослова, до цього часу недостатньо поцінованого праведника Олексія Хом’якова. Узагалі можна пошкодувати (це якраз, трохи стосується виховання), що в наших книгах і підручниках мало слів про людей праведних і

святих, котрі постали такими на сімейному поприщі. Може, цей недолік і має бути виправлений нашими сучасниками. Був у нас в духовній і благочестивій літературі дуже великий перекокс убік чернечої праведності й чернечого шляху. Відомо, що Хом'яков дав своїй матері обітницю зберегти свою цноту до шлюбу. Одружився він після тридцяти років і був у своєму сімейному житті світло щасливим. Варто лише почитати його листи до дружини. Є у нас й інші свідoctва щодо можливості виконання святості шлюбного життя. Так, святий Інокентій Московський, як відомо, став єпископом, після того як овдовів. Він вважав, що стан перебування у шлюбі – це те, що залишилося на землі від райського буття. Дозволю собі навести одержане 48 років тому напередодні мого власного весілля вітання від Тетяни Сергіївни Франк, вдови знаменитого філософа: “Мені хочеться сказати тобі кілька слів. Шлюб – це велика річ. Це немовби монастир, це – боротьба величі душі, упокорення, все – на благо коханого. Це нелегка справа, але справа, яка дає великі плоди. Було б неправдою сказати, що у моїй сім’ї ніколи не було непорозумінь, - ми не буди б людьми у такому випадку. Але ми прожили у великому щасті”. На відміну від різних прошарків еміграції нецерковних або усього лиш біляцерковних, де панував безлад, в російському студентському християнському русі віра і подружня вірність йшли плече в плече, здавалися невимушеною природною нормою. Нас, тоді молодших, надихала і живила смерть. Я трохи наполягаю на здійсненні шлюбного союзу в християнському дусі саме для підростаючого покоління, котре, може, й налякане високими вимогами, і тим, що вони часто бачать навколо.

Отже, пора прийти до висновку: християнський шлюб, як сказав св. Інокентій Московський, може бути куточком небесного раю. Він завжди нелегкий, – насичений різноманітними спокусами, як сповнене спокусами будь-чие християнське життя, будь-яка християнська доля. І чим вища вона, тим ці спокуси небезпечніші. У наші дні, коли модними стали гедонізм і прагнення до легкого життя, християнський шлюб є свідoctвом, як я нескромно висловився, пророчого служіння. Він є ознакою високого покликання людини, створеної Богом для блага на землі й вічного блаженства. Але, як і будь-яке свідoctво, воно повинно бути максимально упокореним,

щоб бути почутим, упізнаним навколишнім світом. Необхідно остерігатися того, аби протиставляти себе світові, достатньо просто бути, тоді, можливо, якісь моменти, якісь промені від здійсненого християнського шлюбу проникнуть і в світ. Але відомо, що чим більше знаєш, тим більше розумієш, що нічого не знаєш. Так само і на терені життя й етики, згідно із законом Євангельським: якщо навіть нами щось досягнуто, то, насправді, іще абсолютно нічого не досягнуто. І все треба починати спочатку. Тому пророче служіння шлюбу має бути максимально смиренным.

З російської переклав Петро КРАВЧУК